

OSMANLI'DA MODERN ANLAMDA YAPILAN İLK NÜFUS SAYIMINA GÖRE DİVRİĞİ'NİN DEMOGRAFİK YAPISI

Hasan YÜKSEL*

Osmanlı İmparatorluğu'nda daha önce gerçekleştirilen nüfus sayımlarında sadece erkek nüfusunun tespitine yönelik sayımların yapıldığı ve ancak, 1882'de modern anlamda yapıldığı söylenen sayımda kadınlara yer verildiği belirtilmektedir. Halbuki, halen Cumhuriyet Üniversitesi Tarih Bölümü Kütüphanesi'nde muhafaza edilen Divriği'ye ait iki ciltlik 1870(H.1286) tarihli Esas Nüfus Defterleri'ne bakıldığında, 1882'de modern anlamda yapıldığı söylenen sayımın aslında, 1870'te gerçekleştiği ve bu sayımda kadınların da nüfusa yazıldığı görülmektedir. İşte burada, İmparatorlukta modern anlamda yapılan bu ilk nüfus sayımında yer alan verilerden hareketle, o günkü bir Anadolu kasabasının hane nüfusunun sayısal olarak büyüklüğüne; kadın erkek nüfus oranına, nüfusun yaş ortalaması ile doğurganlık ve ölüm oranlarına dair bilgi edinilmeye çalışılacaktır. Ayrıca defterlerde başta hane reisi olmak üzere hanede çalışan veya çalışabilir durumdaki nüfusun mesleği, meşgalesi yıllık kazancı ve bu yıllık kazançtan alınan vergi nispeti belirtilmiş olduğundan bu veriler de değerlendirilecektir. Böylece, imparatorlukta modern anlamda ilk kez yapılan bir nüfus sayımındaki verilerden hareket edilerek 1870'lerde bir Anadolu kasabasının kırsal alanındaki yaşamının genel görüntüsü verilmeye çalışılacaktır.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nda başlangıçtan itibaren, tımar sisteminin bir gereği olarak, XVII. yüzyıla değin belirli periyotlarla tahrir denilen bir sayım ve yazım uygulanmıştır. Bu yüzyıldan itibaren de bu uygulamanın düzensiz yapılan bazı yoklamalarla sürdürüldüğü görülmektedir. Ancak 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin kurulduğu tarihe kadar, imparatorlukta artık benzeri bir sayım ve yazım faaliyetine rastlanmaz.

Fakat yeni kurulan orduya insan ve mali kaynak temini gibi bazı sorunların yeni bir nüfus sayım ve yazım gereğini ortaya çıkardığı; bunun üzerine 1830 sonlarında tamamlandığı söylenen sayımda Sivas Eyaleti'nin sayımının da yapıldığı belirtilmektedir¹. Ancak, Sivas İl Nüfus Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan defterlere bakıldığında, bu nüfus sayımına ilişkin en erken tarihli nüfus sayım defterinin 16 Nisan 1831 (15 Zilka'de 1246) tarihli Gelmfad Kazası'na ait olduğu görülmektedir.

Tanzimat'ın ilanından sonra askeri ve mali alanda yapılan düzenlemelerin, yeni bir nüfus sayımını gündeme getirmesi üzerine 1843'te imparatorlukta yaşayan müslim ve gayrimüslim erkek nüfusunun tespiti kararlaştırılmıştır. Bu karar üzerine 1262/1845'te yapılan nüfus sayımında daha önceki uygulamalarda olduğu gibi sadece erkek nüfusun yazıldığı görülmektedir ve bu sayım defterleri Mart 1873(Mart 1289) tarihine kadar kullanılmıştır (bkz. Yüksel &Yüksel, Kış 1995, s. 29-31).

Bu tarihten sonra yeni bir nüfus sayım ve yazım gereğinin ortaya çıkması üzerine 1874'te Şura-yı Devlete yeni bir Sicil-i Nüfus Nizamnamesi hazırlatılıp, 5 Temmuz 1881'de II. Abdülhamid'e onaylatılıp yürürlüğe konulduğu ve bu nizamnameye dayanılarak 1882'de yapılmaya başlanan sayımda, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez kadınların da sayımı yapıldığı ve sicile yazılan herkese bir nüfus tezkeresi verildiği belirtilmektedir (Bkz. Akbayar, 1985, s. 1241).

* Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 58140, Sivas.
E-mail: yuksel@cumhuriyet.edu.tr

Halbuki burada üzerinde durulan ve halen Cumhuriyet Üniversitesi Tarih Bölümü Kütüphanesi'nde muhafaza edilen Divriği'ye ait iki ciltlik Esas Nüfus Defterleri'nin 1870(H.1286) tarihinde tutulduğu görülmektedir. Daha doğrusu böylece söz konusu nizamnameye dayanılarak ancak 1882'de modern anlamda yapıldığı söylenen sayımın aslında, 1870'te gerçekleştiği ve bu sayımda kadınlara da yer verildiği görülmektedir (DEND.1286, C.2, No: 137; C. 3, No:143).

SEKA'ya giden miadı dolmuş resmi evrak arasında, Cumhuriyet Üniversitesi İnkılâp tarihi okutmanı Faruk Aburşu'nun gayretiyle ayıklanarak Tarih Bölümü Kütüphanesi'ne kazandırılan 28 cilt defter arasında yer alan bu iki ciltlik büyük boy nüfus defterlerinin üzerindeki numara ve kayıt sırasına bakıldığında üç cilt oldukları anlaşılan bu sayım defterlerinin birinci cildi kayıptır ve muhtemelen SEKA'ya gitmiştir. Elde ikinci ve üçüncü ciltleri kalan bu sayım defterlerinin ikinci cildi, "Divriği kazasının Cami-i kebir Mahallesi bakiyesi" ile başlamakta ve devamında 34 hanesi bulunan Bahçe Mahallesi ile 23 haneli Küçük Hüseyin Mescidi Mahallesi yer almaktadır. Bu ikinci defterde Divriği'ye ait 63, üçüncü defterde ise 64 olmak üzere; toplam 127 köyün nüfusu hane hane kaydedilmiştir.

Burada, İmparatorlukta modern anlamda yapılan bu ilk nüfus sayımında yer alan verilerden hareketle, o günkü bir Anadolu kasabasının hane nüfusunun sayısal olarak büyüklüğüne; kadın erkek nüfus oranına ve hanedeki fertlerin kuşak ve akrabalık açısından birbirleriyle olan ilişkisine bakılacaktır. Hakeza, hane fertlerinin doğum ve ölüm kayıtları ve yaşlarına dair mevcut verilerden nüfusun yaş ortalaması, doğurganlık ve ölüm oranlarına ilişkin bilgiler edinilmeye çalışılacaktır.

Defterlerde başta hane reisi olmak üzere her hanede çalışan veya çalışabilir durumdaki nüfusun mesleği, meşgalesi yıllık kazancı ve bu yıllık kazançtan alınan vergi nispeti belirtilmiş olduğundan bu veriler de değerlendirilecektir.

Bu defterlerde kadınlardan ziyade erkek nüfusun çok sıkı bir şekilde takip edildiğine dair veriler üzerinde durulacak; ayrıca defterlerdeki mektûm (saklı) nüfustan söz edilecektir.

Böylece, imparatorlukta modern anlamda ilk kez yapılan bir nüfus sayımındaki verilerden hareket edilerek 1870'lerde bir Anadolu kasabasının öncelikle kırsal alanındaki yaşamın genel görüntüsü verilmeye çalışılacaktır. Çünkü az önce değinildiği üzere eldeki defterlerde kaza merkezine ilişkin 85 hane gibi çok az bir kayıt yer almakta; halbuki bu döneme ilişkin 1308/1890 Tarihli Sivas Vilayet Salnamesi'ndeki kayıtlarda kaza merkezinin 2032 haneden oluştuğunu görülmektedir³. Bununla beraber kaza merkezine ilişkin bu veriler de araştırmaya dahil edilmiştir.

DEFTERLERDEKİ KAYIT SİSTEMİ

Divriği kırsalına ilişkin bu 127 köyün nüfus kayıtlarını irdelemeden önce, 1870'te gerçekleştirilen sayım sistemi hakkında genel bir kanaate varmak için söz konusu defterlerdeki kayıt sistemine dair bazı bilgilerin verilmesi gerekir.

1870'te gerçekleştirilen bu sayıma ilişkin Esas Nüfus Defterlerindeki kayıt usulüne bakıldığında, sayıma tabi tutulan yerleşim birimlerindeki nüfusa ilişkin bilgilerin, kaydedilen nüfusun tespit ve takibinde kullanılabilecek bilgiler olduğu görülmektedir. Söz gelimi yazımı yapılan hanenin eğer varsa aile lakabı, hane reisinin baba adı ve daha sonra ailede yer alan fertlerin isimleri, doğum tarihleri, yaşları; ayrıca birbirleriyle olan akrabalık dereceleri ve yine en başta hane reisi olmak üzere çalışabilir durum ve yaştaki erkek nüfusun mesleği, sanatı, temettu denilen yıllık

kazancı ve bu kazançtan alınan vergi miktarı; başka bir yere gitmiş ise gittiği yerin adı; keza alil, malul, mecnun, kötürüm gibi amel-mânde (çalışamaz) durumdaki erkek nüfusun da mevcut durumunu açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir. İmparatorlukta, 1870 sayımından daha önce 1830, 1831 ve 1845 tarihlerinde gerçekleştirilen bütün sayımlarda da her ne kadar kadınlara yer verilmemiş ise de, aynı amaçlar doğrultusunda benzeri yöntemler kullanılmıştır (bkz. Gökçe, 1991; Çadırcı, 2002; Mert, 1993; Yüksel & Yüksel, Kış 1995).

İkinci defterin yarısına kadar, (Kesme karyesinin 25. hanesine (Adet-i Umumi: 4541) hane fertlerinin hem doğum tarihleri ve hem de yaşları rakamla kaydedilmişken buradan itibaren sadece doğum tarihleri yazılmış ve yaşlarının yazılmasından vazgeçilmiştir⁴.

Defterlerdeki nüfus tespitine yönelik bu temel bilgilerden sonraki, “melhuzât” (yani muhtemelen olabilir durumlar) kısmındaki bilgiler ise terk-i vatan edenler, yeni doğanlar, daha önce çalışmak veya askerlik için bir yere gidenler veya evine dönebilenler ya da iskân için yeni gelenler veya muhtemelen askere gitmemek için sayım sırasında saklı kalanlar (ketim) ile ölenlere dair kayıtlardan oluşmaktadır.

1870 (1286)'te gerçekleştirilen bu sayıma ilişkin defterlerin daha doğrusu sayım kütüklerinin üzerindeki ölüm kayıtlarına bakıldığında bu defterlerin 1909 (1327) tarihine değin işlem gördüğü anlaşılmaktadır⁵. Gerçekten bazı nüfus müdürlüklerinde 1327'de köylere ilişkin yeni bir sayımın yapıldığı görülmektedir (KEND, 1327)⁶.

1830'larda veya 1845 (1266) tarihlerinde gerçekleştirilen nüfus sayımları⁷ ile 1870(1286)'te yapılan sayım arasındaki en belirgin fark, sonuncusunda kadınların da kayıt altına alınmaları olmuştur. Daha doğrusu bu defterlere bakıldığında, yazım esnasında sayımı yapılan hanedeki yaşayanların cinsiyet ayırımına tabi tutulmadan kayıt altına alındıkları görülmektedir. Ancak, bu sayımdan sonra vuku bulan doğum, ölüm, evlenme veya muhtelif sebeplerle başka bir yere giden veya gelenlere ilişkin, daha sonra yapılan kayıt ve işlemlere bakıldığında 1870'ten önce yapılan sayımlarda olduğu gibi sadece erkek nüfusun sıkı bir şekilde takip edildiği daha doğrusu kayıt altında tutulmak istendiği anlaşılmaktadır. Daha doğrusu, önceki nüfus sayımlarında olduğu gibi (bkz. Bingöl, 2001, s. 60) burada da temel amacın askerliğe elverişli Müslüman erkek nüfusun saptanmasıdır. Kadınlara ilişkin doğum ölüm, evlenme gibi işlemlere ait kayıtlar azalmaktadır.

İlk sayımdan itibaren doğum, ölüm, çalışmak veya başka bir gaye ile nereye gittikleri ya da nereden ve ne için geldikleri sıkı bir şekilde takip edilen erkek nüfusun, sonradan vuku bulan evlilik işlemlerinin takip edilmediği görülmektedir. Mesela, Kal'adibi Karyesi'nde 51 yaşında olan Kara Musa oğlu Ahmet b. Musa yılda 500 kuruş geliri (temettüsü) olan bir keresteci, zevcesi 49, Sadık adındaki oğlu 16, Hasan 7, Hüseyin 3, Sanem 1 Hanım 10 ve Elif 5 yaşlarında olan erkek ve kız çocukları var. Sadık adındaki oğlunun ne zaman evlendiği kaydedilmemiş fakat 1305 tarihinde ketim olduğu anlaşılan 1296 doğumlu Veli adındaki bir oğlu nüfusa işlenmiştir. Kara Musa oğlu Ahmed'in diğer oğlu Hüseyin'in de 1312'de bir oğlu olmuş ve nüfusa kaydedilmiştir. Hâlbuki Hüseyin'in de ne zaman ve kiminle evlendiğine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır (DEND.1286, C.2, AU. 1181, H. 15)⁸.

Bununla beraber, 1870'te gerçekleştirilen bu nüfus sayımı daha önceki nüfus sayım uygulama ve anlayışına göre belki biraz daha modern bir uygulama ve sayım sistemi olarak nitelendirilebilir; ancak, defterdeki kayıt sistemine bakıldığında, ataerkil toplum anlayış ve bakışıyla nüfus kayıt ve sayımının yapıldığı görülür. Söz gelimi, defterdeki kayıt sistemindeki öncelik sırasında hane reisi, zevcesi, sonra eğer varsa erkek çocukları ve ondan sonra kızlar kaydedilmiştir (DEND.1286, C.2, AU. 9328, H. 28)⁹. Keza eğer hane reisi ölmüş ise, hanedeki erkek çocuk sabi de olsa ilkin onun hane reisi sütununa yazılmış, kısacası hane reisi olarak erkek

çocuk kaydedilmiştir (DEND.1286, C.2, AU. 277, H. 30). Örneğin Divriği'nin Hamo Karyesi'nde, 18. hanenin nüfus kayıt sıralamasında, muhtemelen hane reisi ölmüş, hane reisi sütununa 4 yaşındaki Hüseyin, ikinci sırada 16 yaşındaki hemşiresi Esmâ ve en son sırada ise 46 yaşındaki valideleri Gülistan kaydedilmiştir. Bir başka ifadeyle hane kayıtları yaş sıralamasına göre değil, cinsiyet esasına göre kaydedilmiştir¹⁰.

DEMOGRAFİK YAPI

Yukarıda da söz konusu edildiği üzere 1870 tarihinde Divriği'nin kırsal alanında 3397 hane nüfusu olan irili ufaklı 127 köy (karye) bulunmaktadır¹¹. Ne var ki, 1960'lardaki bir uygulamayla tamamen değiştirilen ve bugünkü haritalarda rastlanmayan bu köylerin isimlerine bakıldığında % 43.30 (127'nin 55'i)unun Türkçe ve % 56.69'unun (127'nin 72'si) ise Türkçe dışında, belki Bizans belki daha önceki dönem ve devirlerden kalan isimler olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak bu 127 köyün nüfus kayıtları incelendiğinde, % 88.97'sinin (127 köyün 113'ü) sekenesinin Türk ve Müslüman ahaliden; % 6.29'unun (127'nin 8'i) gayrimüslimlerle Müslümanlardan¹² ve % 4.72'sinin (yalnızca 6 köy) gayrimüslimlerden oluştuğu¹³ görülmektedir. Hal böyle iken sanki büyük bir ayıbın üstü örtülürcesine bu köy isimlerinin topluca değiştirilmesinin, araştırmacıların işini yokuşa sürmek ve Türk tarihini coğrafyadan koparmaktan başka bir işe yaradığı söylenemez. Ayrıca bu uygulamanın en vahim taraflarından biri de, Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma aşamalarına ilişkin izleri böylece tamamen yok etmiş olmasıdır.

127 köyü detaylı incelemek pek de kolay olmadığından bu araştırma, sadece 15 köy ile kaza merkezine ait 3 mahalleden oluşan 18 yerleşim birimiyle sınırlı tutulmuştur.

Örnekleme olarak alınan bu yerleşim birimlerinden yalnızca birinde, Pingan karyesinde, gayrimüslimler yer almakta; diğer yerleşim birimlerinin bütün nüfusu Türk ve Müslüman ahaliden oluşmaktadır. 150 haneden oluşan ve 1870'lerde Divriği köyleri arasında en büyük gayrimüslim yerleşimi olan Pingan köyünün de 15 hanesi Müslüman sekeneden ibarettir¹⁴.

İncelemeye alınan bu 18 yerleşim biriminde yer alan 536 hanede yaşayan toplam 2971 kişinin % 49.47'si (1470'i) erkek ve % 50.52'si ise kadındır (Tablo: 2). 1321/1905 tarihli Sivas Vilayet Salnamesi'nde de Divriği'deki Müslüman ahalî nüfusunun 13.273'ünün, (diğer bir ifadeyle % 48.65'i) erkek ve 14.009'nun (% 51.34'ü) kadın olduğu görülmektedir(SVS,1321, s. 236)¹⁵.

Bu 18 yerleşim biriminin toplam 2971 kişilik nüfusunu hane sayısı olan 535'e böldüğümüzde, 1870'te Divriği'de hane ortalamasının 5.55 olduğu anlaşılmaktadır. Bu oran daha önceleri Ömer Lütfü Barkan ile Nejat Göyünç'ün ortaya koymuş oldukları araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir (Barkan, 1953, s. 21; Göyünç 1979, s.331-348; Göyünç 1997, s.553).

Ayrıca incelemeye tabi tutulan yerleşim birimlerindeki toplam 536 hanenin % 44'ünün (236 hane) anne baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aileler olduğu; % 50.37'sinin ise (536 ailenin 270'i) aynı çatı altında en azında üç kuşağın bir arada barınmasından müteşekkil olan geniş aile yapısını gösterdiği gözlenmektedir¹⁶. Ancak daha önce 1845 tarihli sayım defterlerine dayanılarak Çorum'un Alaca Kazası üzerinde yapılan bir araştırmada olduğu gibi (Yüksel & Yüksel, Kış 1995, s. 31) burada da büyük baba, oğul ve torunlardan oluşan standart bir geniş aile yapısı özellikleri dışına taşan ve belki de o günkü Osmanlı toplumunun içinde bulunduğu koşullar sonucunda ortaya çıkan; baba, üvey baba, oğul, torun, kardeş, üvey kardeş, kardeş oğul, damat, amca, amca oğul ve bunların eşlerinden müteşekkil, yer yer ve zaman zaman, bu unsurlara dayalı değişik kombinasyonlar oluşan aile yapılarıyla karşılaşılmaktadır. Örneğin, Kürtlarlı karyesinin 11.

hanesindeki Haydar oğlu Şahin b. Veli 31 yaşında, zevcesi Ayşe 34, kızı Rukiye 4, biraderi Haydar 28, biraderinin zevcesi Nergiz 29, amcası Hasan b. Haydar 57, amcası Hasan'ın kerimesi Fatma 14, hane reisinin üvey annesi Altun 61 yaşlarındadır ve hep beraber aynı çatı altında yaşamaktadırlar. Başta hane reisi Şahin olmak üzere biraderi ve amcası dahil üçü Deraliye'de oldukları yazılıdır. Kısacası hanenin erkekleri İstanbul'dadır ve muhtemelen hamaldır. Harput Sancağı'ndan iskan için gelen Abbas adındaki birinin de iç güveyisi olarak haneye dahil olduğu ve Adıgüzel, Hasan ve Hüseyin adında üç çocuğunun dünyaya geldiği ve hatta 1300'de doğan Adıgüzel'in de 1320'de Hasan adında bir oğlunun olduğu görülmektedir (DEND. 1286, C.2, AU.: 1470/11.). İkinci bir örnek; Kafırdamı karyesinde hane reisi Hasan oğlu Yusuf 41 yaşında, 3 yaşında bir oğlu ve biri 10 diğer 6 yaşlarında iki kızı vardır. Aynı hanede 41 yaşındaki biraderinin, biri 13 ve biri 5 yaşında iki oğlu ve 16 yaşlarında bir kızı bulunmaktadır. Müteveffa Ali adındaki biraderinin 31 ve 19 yaşlarında iki oğlu 13,10 ve 8 yaşlarında üç kızı ile müteveffa biraderinin hafidi (torunu) 4 yaşındadır. Hanede yaşayan zevceler ise nüfus yazımı sırasında ailedeki erkek ve kız çocuklarından sonra kaydedilmişlerdir. Buna göre müteveffa birader zadesi Hasan'ın zevcesi Reyhan 26, diğeri İsmail zevcesi Zehra 16, müteveffa biraderi Ali zevcesi Elif 46 ve biraderi İbrahim zevcesi 51 yaşlarında ve hepsi berber aynı çatı altında yaşamlarını sürdürmüşlerdir (DEND.1286, C.2, AU: 1049/4).

Verilen her iki örnekte de görüldüğü üzere, muhtelif sebeplerle himayesiz kalmış bir takım çekirdek aile bakiyelerinden müteşekkil bulunan bu karmaşık aile yapısı, başta ekonomik ve güvenlik kaygısıyla oluşmuştur ve bu yapı hem Müslüman ve hem de gayrimüslimler arasında yaygın bir şekilde gözlenmektedir.

Ayrıca incelemeye tabi tutulan 536 hanenin 15'inde hanede erkek olmadığı¹⁷ ve 6 hanenin sadece yetim çocuklardan, 9 hanenin ise bekârlardan ibaret olduğu görülmektedir.

Yine bu dönemde poligaminin, diğer bir ifadeyle birden çok kadınla evliliğin incelemeye tabi tutulan nüfus içerisinde, kayıtlara yansıdığı kadarıyla, sadece 8 vakayla sınırlı kaldığı görülüyor. Geleneksel olarak birden çok kadınla evlenenler olduğu¹⁸ gibi; sadece birinci eşlerinden çocuğu olmadığı için ikinci kez evlenenlere rastlanmaktadır¹⁹.

Bu dönemde ihmal veya askere gitmemek için nüfusa kaydedilmeyen saklı (eski tabirle ketim) kalan nüfus bir yana bırakılacak olursa, kayıt altına alınan nüfusun % 39.2'si 0-14 yaşlarındaki çocuklardan oluşurken % 45.6'sının ise 15 ile 49 yaşları arasında yer aldığı; diğer bir ifadeyle toplam nüfusun % 84.8'inin 50 yaşın altında kaldığı; 50 ile 69 arasındaki dilimde % 11.4 ve 70 yaş üstündeki geri kalan nüfusun ise % 3.1 olduğu görülmektedir (Tablo: 3). Her ne kadar kadınları kapsamıyor ise de, Ankara ve Denizli'ye ait 1830 tarihli nüfus sayımlarında saptanan yaş grupları ile burada ortaya konulan verilerin hemen hemen örtüşmekte olduğu söylenebilir (Bingöl, 2001, s. 71; Çadırcı, 1980, s.114; Gökçe, 1991, s. 175).

Divriği'de halk arasında bir söz vardır: "Sakalı ağarasıca!" çok yaşayasan demek. Bu sözü duyduğumda anlamsız bulmuştum. "Sakalı ağarasıca!" da dua mı? 40 yaşından itibaren herkesin sakalı ağarabilir, diyerek, bu yöresel halk temennisini küçümserdim. Ne var ki, 1870 tarihli Divriği'ye ait bu nüfus defterlerini görüp inceleyince, bu sözün anlamsız olmadığını gördüm ve anlaşılabilir bir zamanlar belki bütün Anadolu'da olduğu gibi Divriği'de de 50 yaşına kadar yaşamak büyük bir mucizeymiş; çünkü o devirlerde henüz bugünkü gibi koruyucu hekimlik ve aşının olmadığı; taun denen veba hastalığı, çiçek hastalığı ve verem gibi dehşet uyandıran ve toplu ölümlere sebebiyet veren bulaşıcı hastalıkların kol gezdiği ve büyük nüfus kayıplarına yol açtığı gibi hayat şartlarının da insan ömrünü sakalları ağarmadan tükettiği anlaşılmaktadır.

Yukarıda da değinildiği üzere hane fertlerinin doğum ve ölüm kayıtlarından bu dönemde Divriği'deki nüfusun doğurganlık ve ölüm oranlarına ilişkin bilgiler edinilmeye çalışıldı ise de pek sağlıklı bir sonuca varılamamıştır. Çünkü, ilk sayımdan sonra, kadınlara ilişkin hemen hemen hiçbir kaydın tutulmadığı, hele hele sayımdan sonra yeni doğan kız çocuklarının nüfusa neredeyse hiç kaydedilmediği ve sadece erkek nüfusun sıkı bir şekilde takip edildiği anlaşıyor.

Bunlara rağmen 1286 tarihinden 1327 tarihine kadar 41 sene içerisinde bu defterler üzerinde kaydedilen doğum (tevellüt) ve ölüm (fevt) kayıtları sene be sene düzenli olarak derlenip tasnif edildi ise de pek anlamlı bir dizi oluşturulamamıştır; ancak 1314/1898 senesinde Divriği'nin 20 köy ve 2 mahallesinde²⁰ felaket boyutunda toplu ölümlere yol açan bir salgın olduğu bu seneye ait ölüm kayıtlarının yoğunluğundan sezilmektedir (Tablo: 4). Haritada isimlerini saptayabildiğimiz kadarıyla, bugünkü idari taksimata göre Divriği'nin merkez bucağı ile Gedikbaşı bucağına bağlı yerleşim alanlarında vuku bulan bu toplu ölümler mevzii bir bulaşıcı hastalık olması ihtimalini akla getirmektedir. Hâlbuki tanımlanan bölge dışında yer alan köylerde bu seneye ait ölüm kayıtlarına hemen hemen rastlanmamaktadır. Keza doğum kayıtları belli bir seyir içinde akarken, her on senede bir neredeyse doğum kayıtlarının iki katı ölüm kayıtlarıyla karşılaşmaktadır. Bu durum her on senede bir yapılan yoklamaların yansımaları olarak değerlendirilebileceği gibi; o dönemde her on senede bir vuku bulmuş toplu ölümlerin olması da muhtemeldir.

KETİM (SAKLI) NÜFUS SORUNU

Bu nüfus sayımında, daha önceki sayımlarda olduğu gibi (Karal, 1943, 12; Çadırcı, 1980, 110; Bingöl, 2001, 60), halktan gizlenen ve daha doğrusu halka hissettirilmemeye çalışılan asıl amacın, Müslüman ahalinin askere elverişli erkek nüfusunun ve gelir miktarlarının belirlenmesi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak halkı ürkütmemeye özen gösteren ve nüfus yazımındaki temel amacını saklamaya çalışan Osmanlı yönetimine karşı halkın pek de ikna olduğu söylenemez. Halk, devletin nihai amacının askere elverişli erkek nüfusu ve gelirlerini tespiti çalıştığını görmüş ve buna karşın elden geldiği ölçüde, erkek çocuklarının ve mallarının bir kısmını devletten gizlemiştir. Buna ilişkin veriler, bu işin geniş boyutlara vardığını ve hatta kimi köylerde ve ailelerde bu tutumun bir alışkanlık haline geldiğini göstermektedir. Söz gelimi, Kürtlarlı köyünde, Bektaş oğlu Nebi 61, zevcesi Rukiye 31, kızı Nergis 15 yaşında. Hane reisi sayım sırasında Deraliye'de (İstanbul'da) ve ilk bakışta hanede erkek olmadığı, sadece iki kadının bulunduğu intibayı uyanmaktadır. Hâlbuki 1305'te yapılan bir yoklama veya şikayet neticesinde, 1269 doğumlu 36 yaşındaki damadı Bayram'ın iç güveyi olarak hanede saklı (mektum) bulunduğu ve hatta 1309'da yapılan ikinci bir yoklama veya şikayette de 1292 ve 1295 tevellüt tarihli Nebi ve İsmail adında biri 17 ve diğeri 14 yaşlarında iki erkek çocuğunun ketim olduğu ortaya çıkarılmıştır (DEND.1286, C.2, AU.: 1512/19). Hamu karyesinde ise, Kara Osman oğlu İsmail b. Osman 96, üvey oğlu Osman 47, gelini 44, üvey torunu Bekir 5 ve üvey kız torunu Emine 11 yaşındadır. 1305 senesinde yapılan bir yoklamada bu hanede sırasıyla 1280, 1290, 1298 ve 1301 doğumlu İsmail, Ömer, Zeynel ve Mehmet adında dört mektum (saklı) nüfus ortaya çıkarılmıştır (DEND.1286, C.2, AU.985/19). Keza aynı köyün 21. hanesinde mukim Hasan oğlu Mehmet ailesinde yine beş kişinin ketim bırakıldığı görülmektedir (DEND.1286, C.2, AU.: 994/21).

Sayım sonrasında, zaman zaman yapılan yoklama veya şikayetler neticesinde saptanan bu mektum (saklı) erkek nüfus iki şekilde defterlere yansımıştır. Birincisi doğrudan doğruya "ketim, mektum" (saklı) başlığı altında deftere kaydedilmiş ve hatta bazen bu duruma ilişkin şerh de düşülmüştür. Örneğin, Hasan b. Şükrü "merkum 1297 tevellüdü olarak ketimden ihraç kılınmıştır" açıklaması ile 1311'de nüfusa kaydedilmiştir (DEND.1286, C.2, AU.: 1489/14). İkincisinde ise, bu saklı nüfusun bir kısmı, sayım sırasında sehven kaydedilmediğine ilişkin mazeret beyanıyla not düşülerek sonradan yazılmıştır (DEND.1286, C.2, AU.: 1202/17). Ancak bazen de mazeret beyan

edilmeden sadece, “esna-yı tahrir-i nüfusta yazılmadığında bu kez ithal kılındı” şeklinde kayıt altına alınmışlardır (DEND.1286, C.2, AU.: 1031/1). Bu ikinci uygulama, ilgili memurların su-i istimal ve rüşvete dayalı bir uygulaması intibamı çağrıştıran emareler taşımaktadır.

1286 tarihinde gerçekleşen ilk yazımdan 1327 senesine kadar geçen 41 sene bu defterler üzerinde takip edilen nüfus içerisinde ketim bırakılanlara ilişkin kayıtlar Divriği merkezde (Bahçe mahallesinde 2, Küçük Hüseyin mescidi mahallesi'nde bir, Camii kebir mahallesi'nde yok.) üç vaka ile sınırlı iken; kırsal alanda özellikle bazı köylerde sayı giderek büyümektedir. Söz gelimi Ağildere'de 16, Kayadibi'nde 28, Kürtlarlı'da 17, Zanzant'ta 13, Avrenk'te 8, Hamu'da 13, Merendi'de 8, Hamu Çemeni'nde 6, Sağırtaş Fengi'nde 5 ve araştırmaya dahil edilen diğer köylerde de birer ikişer toplam 128 mektum erkek nüfusu saptanarak deftere kaydedilmiştir. Mektum olarak kaydedilen bu nüfusun yanı sıra, yine muhtelif köylerde ilk yazımdan sonra veya daha sonra vuku bulan ve fakat zamanında yazılmamasından mütevellid 65 kişi de, “ esna-yı tahrirde sehven nüfusa yazılmadığından muahharen sept-ı defter olmuştur” şeklinde şerh düşülerek kaydedilmiştir.

1856 Islahat Fermanı ile cizye yükümlülükleri kaldırılan ve fakat bu kez askerlik mükellefiyetleri yerine 1907'ye değin kendilerinden askerlik bedeli alınan gayrimüslimlere ait (İnalçık, 1993, s.48) nüfus arasında saklı (ketim) nüfusa iki vakayı saymazsak, hemen hemen hiç rastlanmamaktadır. Ancak, her ne kadar askeri bir mükellefiyetleri bulunmasa da, belki de askerlik bedeli (bedel-i askerî) ödememek veya başka bir gaye ile gayrimüslim nüfusun bu hususta daha farklı bir yola başvurduğu görülmektedir.

Divriği kırsalında yaşayan gayrimüslim Osmanlı uyrukları arasında bazıları, nüfusa kaydedilen veya daha sonradan yeni doğan erkek çocuklarını yahut kendilerini bir süre sonra nüfusa ölü (fevt) olarak bildirilip kayıtlarını terkın ettirdikleri görülmektedir. Örneğin, Pingan köyünde, Palulu oğlu Osep veledi Bedros biraderiyle beraber aynı çatı altında yaşayan 18 nüfuslu bir ailenin reisidir. 1275 doğumlu biraderinin oğlu Keyfrok 1290'da yani 15 yaşında iken öldü (fevt) diye nüfusta kaydı terkın edilmiştir. Ne var ki, 1304'te yapılan bir yoklamada “fevtten ber hayat” olduğu kaydedilirken, “her ne kadar merkuma fevt denilmiş ise de ber hayat olduğu tebeyyün etmiştir” şeklinde düşülen bir açıklama ile kaydı yenilenmiştir (DEND.1286, C.2, AU.: 2167/85). Keza, 1290 tevellüt tarihli Mihran 1314'te yani 24 yaşında iken nüfusa ölü (fevt) olarak kaydedilmiş, ancak 1317'de ölmediği (ber hayat olduğu) saptanmıştır (DEND.1286, C.2, AU.: 1796/21). Bu araştırmaya dahil edilen 135 hane gayrimüslim nüfus arasında bu tür 18 vaka tespit edilmiştir. Gayrimüslim nüfus arasında saptanan bir diğer olay da, nüfus yazımı sırasında mefkut (kayıp) olarak kaydedilen birinin bir süre sonra ortaya çıkarılmasıdır (DEND.1286, C.2, AU.: 2465/124).

EKONOMİK VE SOSYAL YAPI

Osmanlı yönetimi 1831'de gerçekleştirdiği ilk nüfus sayımından itibaren tebaasını adeta bu nüfus kayıt sistemi üzerinde denetim altında tutmaya çalışmıştır. Her hanede çalışabilir durumdaki erkek nüfusun nereye gittiği, mesleği, yıllık kazancı ve vermekle mükellef olduğu vergi miktarı, hastalık ve sair gibi sebeplerden ötürü çalışamaz durumda ise bunlara ilişkin açıklayıcı bilgilere bu nüfus kayıtlarında yer verilmiştir. Bu bilgilerden hareketle 1870'lerdeki Divriği'nin ekonomik ve sosyal yapısının silueti ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Çalışabilir erkek nüfusunun % 19.16'sının (835'in 160'ı) Deraliye'ye yani İstanbul'a gittiği kaydedilmiştir (Tablo: 5) ve muhtemelen bunlar İstanbul'da hamallık vs gibi işlerde çalışıyorlardı. Ele alınan örneklem içerisinde 14 kişinin Rumeli'ye, dördünün Varna'ya, birinin

Tekfurdağı'na, ikisinin ise Burgaz'a gittikleri görülüyor. Kısacası bu, çalışabilir nüfusun % 3.71'i demektir. 1870'lerde Divriği'den İstanbul'a yoğun bir iş gücü akışı pek şaşırtıcı bir hadise olmasa da, Rumeli'ye giden bu iş gücünün ilginç ve araştırılması gereken bir olgu olduğu söylenebilir.

Yular sürücü, bargirci veya katırcı olarak tanımlanan toplam 67 kişi nakliyat işlerinde çalışmakta; öte yandan üzerinde yaşadığı toprağın kendisine sunduğu şartlara göre geçimini köyünde sağlamaya çalışanlardan 14'ü bahçıvanlık, 69'u rençberlik, 25'i ortakçılık, 39'u amelelik, 48'i kömürcülük ve 64'ü de kerestecilikle uğraşmaktadır (Tablo: 5). Köşker, semerci, çerçi, ahz ata (alış veriş işiyle uğraşan demek, yöresel bir deyim.) çoban, terzi, bezzaz, tellak, azap ve teb'a (erkek hizmetçi) ile berberlik gibi işlerde geçimini sağlayanların yanı sıra yıllık 500 kuruş kazancı olan bir gayrimüslim tabibin de Divriği köylerinde hekimlik yaparak geçimini sağladığı görülmektedir. Ancak 1314'teki toplu ölümlerde bu tabibin de iki çocuğunu kaybettiği ölüm kayıtlarından izlenmektedir. Mesleği ve temettü miktarları belirtilmeyenler 68; iş göremez durumda bulunan amel-mande 45 kişi ve mecnun denilen akıl hastaları (2 kişi) ile çalışacak yaşta erkek nüfus olmadığından 23 hane vergiden muaf tutulmuştur. Keza, müderris, mektep hocası, talebe, imam, derviş ve kizir (köy muhtarı, köy kahyası) gibi eğitim ve dinî hizmetler ile idari işleri deruhte edenler de vergiden muaf bırakılmıştır.

Çalışabilir durumdaki erkek nüfusa, yerleşim birimleri üzerinden bakıldığında, her köyde farklı iş veya meslek alanında yoğunlaştığı görülmektedir. Söz gelimi, Ağıldere ve Zanzant'ta 21 ve 27 kişinin meşe kömürü üreterek geçimlerini sağladıkları; Avrenk, Ekrek, Merendi, Sağırtaş ve Sağırtaş Fengi'nde (sırasıyla 29, 8, 18, 4 ve 8 olmak üzere) toplam 67 kişinin rençberlik yani çiftçilik ile uğraştıkları belirtilmektedir. Öte yandan Ekrek Çemeni'nde 11, Hamo Çemeni'nde 6 ve Kafır damı karyesinde ise 4 kişinin meslek hanelerine katırcı olarak kaydedildikleri; Pingan'da 25 ve Kürtlarlı'da 13 kişinin yularsürücü diğer bir deyiş ile taşımacılık işleri ile nafakalarını temin ettikleri, Kal'adibi köyünde ise 61 kişinin kerestecilik ve Çaltı karyesinde 8 kişinin de bahçıvanlık yaptıkları kaydedilmiştir. Pingan'da 26 ve Ekrek Çemeni'nde 7, toplam 33 kişi amele olarak kaydedilmişken; Hamo karyesindeki 15 şahıs ise ortakçı olarak yazılmıştır.

Divriği köylerinde yıllık 3000 kuruş iradı olanların, meslek hanelerine “ ehl-i servet” olarak kaydedildikleri görülmektedir (Tablo: 6). Yıllık 1000 ve 3000 kuruş serveti olan iki kişinin meslek hanesine de “murabahacı” yazılmış, diğer bir ifadeyle yasal faizci olarak gösterilmiştir. Yıllık temettü kazancı 2000 kuruş tutarında olan 10 vergi mükellefi ile 1500 kuruş olan 16 ve 1000 kuruş olan 56 kişi kırsal alandaki toplumsal piramidin en üst kesimlerinde yer alan gurubu oluşturmaktadır. Buna karşın yıllık temettü miktarları 200 ile 750 kuruş arasında değişen 323 kişinin Divriği köylerindeki toplumsal sınıfın orta tabakasını temsil eden bir kesim olduğu anlaşılmaktadır (Tablo: 6). Eğer defterde yer alan veriler bizi yanıltmıyor ise, Divriği kırsalında, Müslüman ahalinin ekonomik bakımdan gayrimüslimlerden biraz daha iyi durumda olduğu söylenebilir. Söz gelimi, 150 hanelik Pingan köyünün 135 hanesi gayrimüslimlerden oluşmaktadır. 179 vergi mükellefinin % 37.40'nın (67 kişi) muhtemelen çalışmak için başta İstanbul olmak üzere başka yerlere gittiği için yıllık kazançlarına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. % 22.90'nın (179'un 41'i) ise hiçbir gelirleri olmadığı ve temettü hanesi boş bırakıldığı ve % 5'i ise İş göremez (amelmande) olduğu görülmektedir. Ancak, senelik bir geliri olanlardan % 48'inin (86 kişi) yıllık 100 ile 400 kuruş arasında değişen bir gelirleri bulunduğu ve 500 ile 800 kuruş arasında bir kazancı olanların ise sadece % 16'lık (8 mükellef) bir oran oluşturdukları görülmektedir.

SONUÇ

Bilindiği üzere, Osmanlı İmparatorluğunda 1830'lardan itibaren birkaç kez yapılan nüfus sayımları ile bu sayım sonuçları ve dökümleri üzerinde, birkaç istisna dışında, henüz detaylı nüfus

araştırmaları bulunmamaktadır. Ne var ki, bu yetersizlik araştırmacıların konuya ilgisizliğinden öte bu sayımlarda tutulan defterlerin araştırmacılardan esirgenmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü 1830'lardan itibaren imparatorlukta gerçekleştirilen nüfus sayımlarına ilişkin tutulan defterler başta Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde olmak üzere, henüz ne tam tespit edilmiş ve ne de bir tasnife tabi tutulmuştur. Çadırcı, Gökçe ve Bingöl'ün üzerinde araştırma yaptıkları 1830'lu sayımlara ilişkin defterlerin bir kısmı şerhiye sicilleri arasında yer alırken, büyük bir kısmı, halen muhtelif illerde ve hatta kazalardaki nüfus müdürlükleri mahzenlerinde çürümeye terk edilmiş vaziyette tutulmaktadır. Ayrıca, buralarda mevcut olan defterler de iyi muhafaza edilmemektedir. Söz gelimi, Divriği'ye ait 1831 tarihli iki ciltlik nüfus sayım defterlerinin ilgili kazadan Sivas İl Nüfus Müdürlüğü'ne intikal ettikten bir süre sonra kaybolduğu söylenmektedir. Aynı şekilde, zamanla muhtelif kaza ve illerdeki hükümet konaklarında vuku bulan yangınlarda telef olanlar veya SEKA'ya gönderilenlerin dışında kalan, 1870 sayımına ilişkin mevcut defterlerin tümü de ait oldukları nüfus müdürlükleri elinde önceki sayım defterleriyle aynı kaderi paylaşmaktadırlar.

Diğer taraftan, bu defterler üzerinde araştırma talebinde bulunulduğunda, bunların nüfus kütüğü olduğu, yasa gereği bu defterlerin ilgili nüfus memurları dışında araştırmacılar dahil herkese kapalı olduğu söylenir. Fakat, "bunlar nüfus kütüğü değil nüfus sayım defteridir, bu defterler üzerinde araştırma ve incelemede bulunmak kanuni bir sınırlamaya tabi değildir", şeklinde verilen cevaplar da; maalesef bu memurları kararlarından vazgeçirmeye yetmemektedir. İlgili memurların söz konusu defterleri bu kadar sıkı bir şekilde araştırmacılardan esirgemelerinin daha başka nedenleri olmalıdır.

İşte bu tutum ve düşünce değişmediği sürece XIX. yüzyılda Anadolu'da gerçekleştirilen nüfus sayımları ve sonuçlarına ilişkin sağlıklı bir takım bilgilere ulaşmak ve genellemelere varmak mümkün görünmemektedir. Bu makalede üzerinde incelemelerde bulunulan defterler gibi ancak tesadüfler neticesinde ele geçirilen kaynaklar bir katkı sağlasa bile, dönemin genel bir panoramasını ortaya koymak için henüz yeterli olmadığını hatırdan çıkarmamak gerekir.

NOTLAR

¹ Daha geniş bilgi için bkz. (Karal, 1943; ayrıca bkz. Karpat, 2003).

² Buradaki atıfımız 1286 Tarihli Divriği Esas Nüfus Defterlerinedir (Cilt: 2, No; 137 ve Cilt: 3, No: 143). Bundan böyle DEND 1286 şeklinde verilecektir. Ayrıca bu defterlerde atıfta bulunulan sayfa numarası yerine Adet Umumi: (AU) ve Hane: (H) verilen kısaltmalarla gösterilecektir.

³ “Nefs-i kasaba 2032 hane kaza-yı mezbur 9 nahiyeye ve 125 karyeye ve 6316 hane 13.374 İslam ve 3988 Hıristiyan nüfus-i zükûru vardır”. Bkz. Sene-i Hicriye 1308 Tarihli Salnâme-i Vilayet-i Sivas, (Def’a: 15), s. 198. Bundan böyle SVS 1308 şeklinde verilecektir.

⁴ Kesme karyesi, (DEND., 1286, Cilt: 2, AU: 4541, H: 25).

⁵ Örneğin Çaltı karyesinde Mehmet Şerif oğlu Ali Bey bin Mehmet’in fevt tarihi: 1327 ve yine aynı karyeden 1616/3 hanedeki Hasan oğlu Ömer’in fevt tarihleri örnek olarak gösterilebilir. (Bkz. DEND.,1286, C. : 2, AU.: 1615, H: 1).

⁶ Burada Kemaliye Nüfus Müdürlüğündeki 1327 Tarihli Kemaliye Esas Nüfus Defteri’ne atıfta bulunulmuştur ve bundan böyle KEND, 1237 şeklinde verilecektir.

⁷ 1845’te gerçekleştirilen bu nüfus sayımına ilişkin bir örnek için bkz. (Yüksel & Yüksel, Kış 1995, s. 29-31).

⁸ Keza Merendi karyesinde Duranoğlu Recep b. Murat 21 yaşında, 41 yaşındaki validesi mercan ile beraber yaşıyor. Rençberlik ediyor yıllık temettü kazancı 500 kuruş 1293 tarihinde Murat ve 1303’te Mehmet adında iki oğlu oluyor ve nüfusa kaydedilmiş; fakat bu adamın çocuklarının annesi nüfusa kaydedilmemiş; daha doğrusu evlilik işlemleri nüfusa yansımamıştır. (Bkz., DEND. 1286; C.2, AU.: 699/6).

⁹ İkinci bir örnek Merendi karyesinde (DEND, 1286, AU.:772) 19. hanenin kayıt sıralaması şöyle: Hane reisi 41, zevcesi 40, oğlu 16 diğer oğlu 3, kızı 14 ve diğer kızı 5 yaşında.

¹⁰ Örnek olarak bkz. Sağırtaş karyesi, (DEND. 1286; C.2, AU.: 873, H. 1).

¹¹ Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, üzerinde inceleme yapılan defterlerin birinci cildi kayıp olduğundan dolayı, Divriği nüfusunun toplamına ilişkin kesin bir rakam verilemez ise de, 1287/1870 Tarihli Sivas Salnâmesi’ndeki verilere göre (Def’a:1, s.55), toplam 137 köy ve mahalleden oluşan Divriği kazasının 4698 hanesi ve 12628 Müslim ve 2454 gayrimüslim nüfusu bulunmaktaydı.

¹² Bu köyler şunlardır: Pingan maa Ribat, Zımara, Kesme, Sincan, Mormana, Köresin, Sek-i Kafir ve Arşusun karyeleridir.

¹³ Harnavil, Armudan, Odur, Bağdam, Yalnız Keşiş ve Yazı Palankası karyeleri.

¹⁴ 1980’lerde Ankara Ulus’ta Devlet Konukevi’nin arka cephesi ile Merkez Bankası arasındaki sokakta sahaflık yapan 70 yaşlarındaki Seyyar Sahhaf Bilal Yılmaz’ın anlatımına göre, buranın Ermeni sekeneşi, kendi aralarında köy sınırları içerisinde geçerli olan, kendi yapımları, bir tür parayı tedavülde bulunduruyorlarmış.

¹⁵ Burada Hicri 1321 Tarihli Sivas Vilayet Salnâmesi’ne atıfta bulunulmuş ve bundan böyle SVS, 1321 şeklinde verilecektir.

¹⁶ Osmanlı’daki hane ortalaması ve aile yapısı konusundaki benzer veriler için (bkz. Duben & Behar, 1996, s.61-65; Ortaylı, 2001, s. 4-7)

¹⁷ Sözelimi, Abrenk karyesinde hane reisi yok 41 yaşlarında dul bir kadın ile 14 ve 4 yaşlarında iki kızı bulunmaktadır. (DEND.1286; C.2, AU.: 398, H. 13)

¹⁸ Mesela Kürtlar karyesinde Aşuroğlu Veli 61 yaşında ve iki eşi; Zeynep adındaki birinci eşi 23; ikinci eşi Hatice 31 yaşında.. (DEND.1286; C.2, AU.: 1483, H. 23).

¹⁹ Örnek olarak, Abrenk karyesi, (DEND.1286; C.2, AU.: 406, H. 21).

²⁰ Defterlerdeki yazım sırasına göre, Cam-i Kebir mahallesinde 11, Küçük Hüseyin mahallesinde 15, Ağıldere karyesinde 27, Zanzant’ta 16, Avrenk’te 20, Merendi’de 11, Sağırtaşfengi’nde 11, Kal’adibi’nde 32, Kürtlarlı’da 10, Pingan’da 118, Zımara’da 19, Turdin’de 22, Dostal’da 17, Zeynikar’da 18, Hinura’da 12 Karageban’da 17, Kesme’de 35Kalun’da 12, Erüklü’de 12, Ziniski’de 20, Kilisecik’te 19 kişinin öldüğüne ilişkin kayıt düşülmüştür.

TABLOLAR

Tablo 1. 1286 /1870 Tarihinde Yerleşim Birimlerine Göre Hane Düzeyinde Divriği Nüfusu*

Yerleşim Birimi	Toplam Hane sayısı	Yerleşim Birimi	Toplam Hane sayısı
Cami-i Kebir Mh. bakiyyesi	28	Merği (Akağıl) Karyesi	8
Bahçe Mh.	34	Sarban	12
Küçük Hüseyin Mescidi Mh.	23	Sofu Palankası	17
Ağıldere Karyesi	27	Yuva Karyesi	5
Zanzant Karyesi	38	Muğrı	6
Avrenk	34	Karığan	7
Ekrek	10	Sincan (M/GM)	35
Erkek Çemeni	21	Kalun maa Karlıkışla	26
Merendi	26	Akağıl	8
Sağırtaş Fengi	16	Kalun dahilinde Karlıkışla	28
Sağırtaş	5	Ovacık	38
Hamu	21	Erüklü	24
Hamu Çemeni	5	Toğan	7
Kafırdamı	4	Hona	3
Kaladibi	48	Ziniski	100
Kürtlarlı	34	Kilisecik	24
Çaltı	11	Mormana (M/GM)	55
Pingan maa Ribat (M/GM)	150	Nurşun	27
Zımara (M/GM)	82	Savrun	35
Turdin	34	Hornovıl (GM)	66
Dostal	29	Purunsur	17
Zeynikar ve Hürmekli ve Gedenk	60	Başvencik	2
Hinora	45	Gümüşvengi	11
Ömerli (Ömeran)	8	Bağderesi	9
Çedme	14	Yağıbasan	69
Karageban	40	Sevir	21
Karscık	9	Palha	36
Kesme (M/GM)	128	Bütge	38
Güllüviran	27	Birstek	56
Şahna	9	Kahdik	18
Sırçalı	11	Başmikdar	7
Çamurlu	14	Geleşurlu	7
Kahraman	8	Çaroğlu	16
Yusuf Şeyh Çiftliği	8	Selimoğlu	19
Güllüce Çiftliği	13	Atmalıoğlu	7
Kırkgöz Karyesi	26	Ortaköy	12
Ahmetviran	8	Hanioğlu	7
Ferru	8	Kömünderem	5
Akbaba	3	Hacke	26
Kürt Osman	16	Burmahanı	13
Emirhan	31	Handere	13
Daregan	16	Güresin (M/GM)	76
Decdekar	11	Seki-i Kafir (M/GM)	5
Gamhu	41	Kızılcaviran	16
Arege	49	Armudan (GM)	49
Anzağar	51	Ahı	14
Hapa	5	Bahtiyar Fengi	15
Toğut	89	Odur (G M)	74
Ulukman	13	Arşuşin (M/GM)	83
Hotork maa Gezey	18	Vazıldan	16
Kürksuyu	13	Karasar	32
Morçinge Çiftliği	10	Örük	14
Danizdek Çiftliği	18	Bahtiyar	12

Tablo 1. (Devam) 1286 /1870 Tarihinde Yerleşim Birimlerine Göre Hane Düzeyinde Divriği Nüfusu*

Yerleşim Birimi	Toplam Hane sayısı	Yerleşim Birimi	Toplam Hane sayısı
Pağnik	9	Hazrekik	35
Elseki	9	Mağazım	6
Kevreş	10	Ödek	26
Tülünk	17	Badğam (GM)	16
Kerkidi	12	Susuzviran	9
Küme	19	Mursal	46
Karmi	32	Yalnız Keşiş (GM)	11
Kağnud	10	Yazu palankası (GM)	8
Üçpınar	14	Tomluca	22
Timisi	39	Pangürt	8
Seki-i Müslim	9	.....	7
Vartan	21	.....	8
Gündiran	27	Toğut Bakıyyesi	3
Kümüşkür	2	Toplam 127 Karye (Köy)	3482

* M/GM: Müslim-Gayri Müslim karışık

GM: Gayri Müslim

Tablo 2. 1286/1870 Tarihli nüfus sayım defterine göre Divriği kazasına ait nüfus yapısı

MAHALLE/ KARYE	Cinsiyetleri				Aile Yapısı					
	Hane Sayısı	Top.Hane Nüfusu	Erk.	Kad.	Çek. Aile.	Geniş Aile.	Bekar.	Hane Erk.	Yetim Çocuk.	Poligami
D. Camii Kebir bky.	28	105	57	48	22	04	02	-	-	-
Bahçe Mahallesi	34	154	73	81	21	11	02	-	-	-
Küçük Hüseyin Mescidi M.	23	103	49	54	11	09	01	02	-	-
Ağıl Dere Karyesi	27	159	76	83	13	12	-	01	01	01
Zamzant Karyesi	38	156	74	82	17	16	3	01	01	-
Evrenk Karyesi	34	22	105	116	13	20	-	01	-	-
Ekrek Karyesi	10	53	26	27	02	08	-	-	-	-
Ekrek Çemeni Karyesi	21	84	37	47	11	09	-	-	01	-
Merendi Karyesi	26	135	76	59	14	12	-	-	-	-
Sağırtaş Fengi Karyesi	16	64	32	32	07	08	-	01	-	-
Sağırtaş Karyesi	05	32	16	16	02	03	-	-	-	-
Hamu Karyesi	21	92	44	48	13	06	-	-	02	-
Hamu Çemeni	05	34	13	21	03	02	-	-	-	01
Kafir Damı	04	36	18	18	01	03	-	-	-	-
Kaladibi	48	325	172	153	25	23	-	-	-	01
Kürtlarlı	34	212	103	109	10	22	01	01	-	05
Çaltı	11	051	27	24	04	06	-	-	01	-
Pingan Ma'a Ribat	135	883	432	451	42	86	-	07	-	-
Pingan (Müslim)	15	72	40	32	05	09	-	01	-	-
Toplam	535	2971	1470	1501	236	269	9	15	6	8
Yüzde (%)			49.47	50.52	44.11	50.28				

Tablo 3. 1286 /1870 Tarihli nüfus defterine göre Divriği nüfusunun yaş dağılımı

YAŞ GRUPLARI	NÜFUS SAYISI	%	%
0- 4	429	14,5	
5- 9	453	15,3	39.2
10- 14	279	9,4	
15- 19	189	6,4	
20- 24	231	7,8	
25- 29	209	7	
30- 34	225	7,6	
35- 39	157	5,3	45.6
40- 44	205	6,9	
45- 49	136	4,6	
50- 54	154	5,2	
55- 59	73	2,4	
60- 64	92	3,1	11.4
65- 69	23	0,7	
70- 74	54	1,8	
75- 79	9	0,3	
80- 84	13	0,4	3.1
+85	19	0,6	
TOPLAM	2950	100	

Tablo 4. 1286/1870 Tarihli nüfus sayım defterlerine göre Divriği kazasına ait doğum ve ölüm kayıtları

SENE	TEVELLÜD	FEVT	SENE	TEVELLÜD	FEVT
1286/1870	9	22	1307/1892	75	33
1287/1871	47	84*	1308/1893	82*	60*
1288/1872	50*	37	1309/1894	63*	44
1289/1873	16	22	1310/1895	28	1
1290/1874	62*	38	1311/1896	42	57*
1291/1875	29	32	1312/1897	20	2
1292/1876	12	15	1313/1898	17	2
1293/1877	9	11	1314/1899	25	281***
1294/1878	51*	66*	1315/1900	15	-
1295/1879	14	3	1316/1901	5	5
1296/1880	13	10	1317/1902	19	17
1297/1881	34	74*	1318/1903	24	34
1298/1882	28	24	1319/1904	25	36
1299/1883	35	17	1320/1905	24	22
1300/1884	37	16	1321/1906	12	29
1301/1885	26	4	1322/1907	10	18
1302/1886	28	5	1323/1908	6	4
1303/1887	41	20	1324/1909	20	57*
1304/1889	78*	102**	1325/1910	23	28
1305/1890	53*	43	1326/1911	2	18
1306/1891	9	2	1327/1912	-	2
			Toplam	1218	1397

0-50 ARASI

* : 50- 100 ARASI

** : 100- 200 ARASI

***: +200

KAYNAKÇA

- Akbayar, N. (1985), "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, 5, İstanbul, s. 1241
- Barkan, Ö.L. (1953) "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", **Tarih Mecmuası**, no: 10 Cumhuriyet Üniversitesi Tarih Bölümü Kitaplığı, **1286 Tarihli Divriği Esas Nüfus Defteri**, Cilt: 2, No 137
- Cumhuriyet Üniversitesi Tarih Bölümü Kitaplığı, **1286 Tarihli Divriği Esas Nüfus Defteri**, Cilt: 3, No 143
- Çadircı, M. (1980), "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma", **Osmanlı Araştırmaları I**, İstanbul, 109-132.
- Çadircı, M.; Armağan, L.; Bingöl, S; Koç, B. (2000), **1830 Sayımında Ankara**, Ankara, Büyükşehir Belediyesi Yayını.
- Duben., A. & Behar, C. (1996), **İstanbul Haneleri**, İstanbul, İletişim Yayıncılık.
- Gökçe, T. (1991), "1830 Genel Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Denizli Şehri Nüfusu Hakkında Bir Değerlendirme", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, VI, 169-182.
- Göyünç, N. (1979) "Hane Deyimi Hakkında", **Tarih Dergisi**, XXXII, 331-348
- Göyünç, N. (1997), "Hane", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 15, 553.
- Hicri 1287 Tarihli Sivas Salnâmesi, (Def'a:1)**
- Hicri 1321 Tarihli Sivas Vilayet Salnâmesi**, Sivas, Vilayet Matbaası
- İnalçık, H. (1993), "Osmanlılar'da Cizye", **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C. 8, 45-48.
- Karal, E. Z. (1943), **Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı: 1831**, Ankara, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü Yayını.
- Karpat, K. (2003), **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, (Çev. Bahar Tırnakçı)**, İstanbul,.Tarih Vakfı Yurt Yayınları,
- Kemaliye Nüfus Müdürlüğü Arşivi, **1327 Tarihli Kemaliye Esas Nüfus Defteri**, Cilt: 1.
- Mert, H. (1993), **Kayseri'de İlk Nüfus Sayımı 1831**, Kayseri İl Kültür Müdürlüğü Yayını.
- Ortaylı, İ. (2001), **Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul, Pan Yayıncılık.
- Sene-i Hicriyye 1308 Tarihli Salnâme-i Vilayet-i Sivas, (Def'a: 15)**
- Yüksel, H.; Yüksel, İ. (Kış 1995), "19. Yüzyılda (1845-1873) Hüseyinabad (Alaca) Kazası'nın Demografik ve Toplumsal Yapısı", **Academia Quarterly**, Sayı: 2, 29-31.

SUMMARY**THE DEMOGRAPHIC MAKE-UP OF DIVRIGI ACCORDING TO THE
FIRST MODERN CENSUS OF THE OTTOMAN EMPIRE**

It has been argued that census conducted at the time of the Ottoman Empire was based solely on the determination of the male population and that women were only included in the census in modern terms in 1882. However, what is being emphasised in this study, and what clearly is the case when one looks at the two volumes of work on Divrigi from 1870 (1286 Islamic Calender) titled Real Population Books, (which is still kept in the History Department's Library at Cumhuriyet University), is that women were included in the 1870 census data rather than the argued date of 1882. This study will try to gather information on the size of the population, the male to female ratio of the population, the average age of the population, and the birth and death rates at the time using data from what in modern terms was the first census conducted by the Empire on an Anatolian town at the time. Moreover, since data is also available on the following; those working within each household (beginning with the head of the family), their occupation, or the profession of those able to work, their annual income, and the proportion of annual tax taken from their earnings, this information will also be evaluated in this study. Thus, in this way a general rural lifestyle portrait of an Anatolian town of the 1870s will be drawn using what in modern terms is the Empire's first census data.